

Edebiyatda Hayder Aliyev Karakteri

Aynur SEFERLİ¹

¹Dr., İçişleri Bakanlığının Polis Akademisi, Dil Eğitimi Bölüm Öğretmeni, Filoloji Ezere Felsefe Doktoru, seferli_1988@bk.ru

Özet: Büyük önder Haydar Aliyev'in Azerbaycan edebiyatının gelişmesiyle ilgili çalışmaları, eşsiz fedakarlıkları Azerbaycan edebiyat tarihinin hafızalarına silinmez izler bırakmıştır. Haydar Aliyev, hayatından ve biyografisinden edebiyata bir bölüm olarak değil, bir kader olarak geçmiş bir insandır. Siyasi faaliyeti edebiyatla bu kadar keşişen ve ortak bir düzeye gelen çok az lider vardır. Haydar Aliyev bu anlamda müstesna şahsiyetlerden biridir. Bu dahi şahsiyet, Dede Korkud, Babek, Nizami, Nesimi, Hüseyin Cavid, Şehriyar'a Azerbaycan'ın kapılarını açmış, hatta Azerbaycan'ın ideolojik yapısını belirlemiştir.

Haydar Aliyev'in edebî şahsiyetlere olan sevgisi tek taraflı olmamıştır, çeşitli türlerde eserler vererek bu şahsiyetin faaliyetlerini sürekli aydınlatmışlardır. 1974 yılında Güney Azerbaycanlı şair Bulud Garaçorlu Sahand'ın "İlimimin dayanağı, memleketimin şerefi Haydar hocaya" şiiri daha sonra bir çok takipçiler tarafından devam ettirilmiştir. Bağımsızlık döneminde aynı konulu çok sayıda lirik şiir yazıldığı gibi büyük çaplı şiirler de yazılmıştır. Elhan Zal Karakhanlı'nın "Anıt Mezar Destanı", Zalimhan Yakub'un "Sonsuzluk Destanı", Sabir Mustafa'nın "Dönüş", Ramiz Mammadzade'nin "Zirve", Fikret Goca'nın "Bu Günleri Görmeliydin", Feride Lema'nın "Zaman Onu Seçti", Rafiq Zeka Handa'nın "Haydar Baba", Elman Habib'in "Heydarname", Ramiz Duygu'nun "Cumhurbaşkanının Kalbi", Ramiz Haydar'ın "İlhamlı Gelecek", Mirkazim Seyidov'un "Heydar'ın Dehası" vb. örnek olarak gösterebiliriz. Aynı zamanda Hidayat'ın "Buradan Bir Süvari Geçti" adlı oyunu, Adil Babayev'in "Koroğlu'nun Çamlıbel'e Dönüşü", Akşin Babayev'in "Kurtarıcı" adlı oyunu ve İftihar Priyev'in "Kurtuluş Destanı" adlı oyunu örnek olarak verilebilir. Haydar Aliyev'in hayatı ve faaliyetinin sadece sanat eserlerine değil, araştırma çalışmalarına da yansımalarını belirtmek gerekir. İmadeddin Nesimi'den bahsederken Nesimi'nin mahareti Haydar Aliyev'in imajında öne çıkıyor. Muhammed Fuzuli'den söz edilirken Haydar Aliyev, Fuzuli'nin asaletinin koruyucusu ve en yüksek makamın tercümanı olarak anlatılır. Akademisyen Nizami Ceferov, "Türkiye Atatürk'ün, Azerbaycan Haydar Aliyev'in eseridir" adlı kitabında her iki tarihi şahsın milletine, Türk dünyasına ve bir bütün olarak insanlığa hizmetlerini kapsamlı bir şekilde yorumlamıştır. 1 Kasım 1999'da Ulu Önder'e Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün verilmesi de bu tarihsel paralelliğin meşru bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Haydar Aliyev'in imajı, edebiyat kaygısı, devasa faaliyet, edebi şahsiyet

Character of Heydar Aliyev In Fiction Literature

Abstract: The great leader Heydar Aliyev's work in connection with the development of Azerbaijani literature, his incomparable sacrifice, were engraved in the memory of the history of Azerbaijani literature with indelible traces. Heydar Aliyev is a person who passed literature from his life and biography not as an episode, but as a destiny. There are very few leaders whose political activity intersects with literature so much and comes to a common level. Heydar Aliyev is one of the exceptional personalities in this sense. This genius opened the doors of Azerbaijan to Dada Gorgud, Babekh, Nizami, Nasimi, Huseyn Javid, Shahriyar and in fact defined the ideological nature of Azerbaijan.

Heydar Aliyev's love for literary figures was not one-sided, they constantly illuminated the activities of this personality with works in various genres. In 1974, the South Azerbaijani poet Bulud Garachorlu Sahand's poem "The support of my knowledge, the honor of my country to teacher Heydar" was later continued by many people of Ardj. During the period of independence, many lyrical poems with the same theme were written as well as large-scale poems. Examples of these works are Elkhan Zal Karakhanli's "Monument Tomb Epic", Zalimkhan Yagub's "Eternity Epic", Sabir Mustafa's "Return", Ramiz Mammadzadeh's "Peak", Fikret Goca's "You Should Have Seen These Days", Farida Laman's "Time Chosen Him", Rafiq Zaka Khanda's "Heydar Baba", Elman Habib's "Heydarname", Ramiz Duygu's "President's Heart", Ramiz Heydar's "Inspirational Future", Mirkazim Seyidov's "Heydar's Genius", etc. we can show. At the same time, we can cite Hidayat's play "A Horseman Passed Here", Adil Babayev's "Koroglu's Return to Chanlibel", Agshin Babayev's "Saviour", and Iftikhar Priyev's drama "Salvation Saga" as examples of stage productions created with the image of Heydar Aliyev. It should be noted that the life and activity of Heydar Aliyev was reflected not only in artistic works, but also in research works. While talking about İmadaddin Nasimi, Nasimi's skill is highlighted in the image of Heydar Aliyev. When talking about Muhammad Fuzuli, Heydar Aliyev is described as the protector of Fuzuli's nobility and the translator of the highest position. Academician Nizami Jafarov in his book "Turkey is the work of Atatürk, Azerbaijan is the work of Heydar Aliyev" extensively commented on the services of both historical figures to their nation, the Turkish world and humanity as a whole.

The awarding of the great leader with the International Atatürk Peace Prize on November 1, 1999 is considered as a legitimate result of that historical parallelism.

Key words: the image of Heydar Aliyev, concern for literature, titanic activity, literary figure

GİRİŞ

Etkili kişilikler, sadece yaşamları boyunca değil, her zaman örnek yaşamları ve faaliyetleri ile dikkatleri üzerine çekerler. Bu şahsiyetler sadece ülkelerinin sosyal, siyasi, tarihi ve kültürel hayatı için değil, tüm insanlığın refahı için çalışıyorlar. 20. yüzyılın önde gelen dünya siyasetçileri arasında eşsiz bir yere sahip olan Azerbaycan halkının kurtarıcısı, dahi bir adam olan Haydar Aliyev de bu şahsiyetlerden biridir. Haydar Aliyev, Azerbaycan devletinin mimarı, kurucusu ve baş savunucusu olarak halkımızın kalbinde yaşamaktadır. Sözleri, eserleri, fikirleri ve eylemleri ile günlük hayatımızın tercümanı olan Haydar Aliyev, Azerbaycan edebiyatının önde gelen kamuoyunun koruyucusu olarak Azerbaycan edebiyat tarihinde onurlu bir sayfa açmıştır. Haydar Aliyev Azerbaycan tarihinin yetiştirdiği önder, Türk dünyasının ve insan medeni dünyasının güçlü, hayranlık uyandıran, olağanüstü şahsiyetidir. Onun Azerbaycan'a, halkına, toprağına olan büyük sevgisi, insanların kalbinde sevgi ve şefkat uyandırdı. Azerbaycan edebiyatının gelişmesi için yaptığı çalışmalar, eşsiz fedakarlıkları Azerbaycan edebiyat tarihinin hafızasına silinmez izler bıraktı. Haydar Aliyev'in imzaladığı eserlerin muazzamlığı, onun geniş kişiliğinden ve süreçler üzerindeki derin etkisinden sadece edebiyatta değil, başka birçok konuda da bahsetmemizi sağlıyor. Haydar Aliyev, hayatından ve biyografisinden edebiyata bir hadis olarak değil, bir kader olarak geçmiş bir insandır. Siyasi faaliyeti edebiyatla bu kadar kesişen ve ortak bir düzeye gelen çok az lider vardır. Haydar Aliyev bu anlamda müstesna şahsiyetlerden biridir. Bu dahi Deda Korkud, Babek, Nizami, Nesimi, Hüseyin Cavid, Şehriyar'a Azerbaycan'ın kapılarını açmış, hatta Azerbaycan'ın ideolojik yapısını belirlemiştir.

1. Edebiyatta Haydar Aliyev sevgisi

Haydar Aliyev'in edebî şahsiyetlere olan sevgisi tek taraflı olmamış, çeşitli türlerde eserler vererek bu şahsiyetin faaliyetlerini sürekli aydınlatmışlardır. Sovyet döneminde bile 1974 yılında Güney Azerbaycanlı şair Bulud Garaçorlu Sahand'ın "Elimin dayanağı, yurdumun gururu Haydar hocama" şiiri ardıcilleri tarafından devam ettirilmiştir. Bağımsızlık döneminde aynı konulu çok sayıda lirik şiir yazıldığı gibi büyük çaplı şiirler de yazılmıştır. Elhan Zal Karahanlı'nın "Anıt Mezar Destanı", Zalimhan Yagub'un "Sonsuzluk Destanı", Sabir Mustafa'nın "Dönüş", Ramiz Mammadzaden'in "Zirve", Fikret Goca'nın "Bu Günleri Görmeliydin", Ferida Lama'nın "Zaman Onu Seçti", Rafiq Zaka Handa'nın "Heydar Baba", Elman Habib'in "Heydarname", Ramiz Duygu'nun "Cumhurbaşkanının Kalbi", Ramiz Haydar'ın "İlham Veren Geleceği", Mirkazim Seyidov'un "Heydar'ın Dehası" vb. örnek olarak gösterebiliriz. Aynı zamanda Hidayat'ın "Buradan Bir Süvari Geçti" adlı oyunu, Adil Babayev'in "Köroğlu'nun Çanlibel'e Dönüşü", Ağşin Babayev'in "Kurtarıcı" adlı oyunu ve İftihar Priyev'in "Kurtuluş Destanı" adlı oyunu da Hidayet imgesiyle yaratılan sahne prodüksiyonlarına örnek olarak verilebilir.

Haydar Aliyev'in hayatı ve faaliyetinin sadece sanat eserlerine değil, araştırma çalışmalarına da yansıdığını belirtmek gerekir. Bu eserlerden biri de ilk baskısı 1998 yılında, ikinci baskısı 2009 yılında yapılan "Haydar Aliyev ve Azerbaycan Edebiyatı" kitabıdır. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi tarafından Edebiyat Enstitüsü tarafından 2010 yılında sunulan bu kitap, edebiyat alanında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ödülü'ne layık görüldü. Bunların yanı sıra Tarlan Novruzov'un "Haydar Aliyev ve Edebî Meseleler" kitapları ile Elmira Ahundova'nın 2014 yılında yayınlanan 6 ciltlik halk romanı "Haydar Aliyev: Şahsiyet ve Zaman" büyük liderin edebiyatla olan ilişkisi konu edinmiştir (Sema. 2021).

H. Aliyev'e ne kadar yazı, hatıra ve film ithaf edilirse edilsin, tekrar-tekrar yazılacaktır. Büyük Türk yazarı Cengiz Aytmatov'un "tarihi, hatta efsanevi şahsiyet" dediği dünyanın büyük yazarlarından Haydar Aliyev, 15 Ocak 1982'de Şuşa'da Molla Penah Vagif'in türbesinin açılışına katıldı. Cabir Novruz, "Şuşa Yolu" adlı şiirinde bu açılış töreninin inceliklerine şöyle değinir: "Nefret ve kıskançlık duyan Ermeniler, mazlum ve hor görüldüler. Kendi kendilerine yas tuttular... Bildiler ki bu Vagif türbesi onlar için göze battı." (Sema. 2021).

Akademisyen İsa Habibbayli şöyle yazıyor: "Ulusal lider Haydar Aliyev'in devletçiliği, ülkenin ve halkın kaderi ve mukaddaratı kurtuluşu ve kalkınması ile organik birlik içinde her zaman değerlidir. Haydar Aliyev haklı olarak Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının kudretli yaratıcısı ve büyük kurucusu olarak kabul edilir. Bağımsız Azerbaycan Haydar Aliyev'in muhteşem eseridir. Seçkin devlet adamı Haydar Aliyev'in adı ve hizmetleriyle ilgili her olay, Azerbaycan'ın bağımsızlık tarihinin değerli sayfalarını oluşturur. Kelimenin en geniş anlamıyla Haydar Aliyev azerbaycançılık idölünün remzine dönüşmüştür. Haydar Aliyev'in zor, çalkantılı ve anlamlı hayatı, bağımsız Azerbaycan için verdiği büyük mücadele devletin destanıdır" (Həbibbəyli, 2013: s. 6).

Yaşandıkça, özüne daha çok vardıkça, toplumsal-siyasal hayatımızın, kültürel-manevi hafızamızın, bilgimizin ve tasavvurumuzun içine işlemiş olan Haydar Aliyev olgusu daha büyük bir değer ve net hatlar kazanıyor. Çalıştıkça ve anladıkça Haydar Aliyev olayı bize daha da yakınlaşıyor, milli varlığımızı daha derinden hissetmemize ve anlamamıza yardımcı oluyor. Edebiyat, diğer şeylerin yanı sıra, Haydar Aliyev'in dehasının imajını tasvir etmeye

ve tarihsel gerçeğine ulaşmaya çalışır. Dahiler ve büyük tarihi şahsiyetler imajı yaratmak edebiyatı zaman zaman düşündürmüş, gerekli ve önemli sorunlardan biri olmuştur. Çin ulusunun tarihinin büyük çağları, Mammad Araz'ın sözleriyle, "zaferlerini dahilerin omuzlarında yaşıyor".

Bu gerçeğin derinliğinin Sovyet döneminde bile farkında olan Ulu önder Haydar Aliyev, devlet ve genel birlik düzeyinde dahilerin jübile geçit törenine yalnızca ulusal çıkarları çekmekle kalmamış, aynı zamanda özellikle literatürde oluşmuş sorunları kabartıyordu. 12 Haziran 1981'de Azerbaycan yazarlarının VII. kongresinde büyük lider şöyle dedi: "Açıkça söylenmelidir ki, Azerbaycan tarihinin birçok parlak sayfası bedii edebiyata gerektiği gibi yansıtılmamıştır... Nizamin ve Füzulinin, Hakani ve Nesiminin, Ahundov ve Memmedguluzade, Üzeyir Hacıbeyov ve Mammad Said Ordubadin'in vatani, çağdaş yazar ve şairlerinden parlak tarihi eserler bekliyor..."

Bugün milli tarihimiz ve edebiyatımız Nizami Gencevi, İmadeddin Nesimi, Muhammed Füzuli, Şah İsmayil Hatai, Molla Penah Vagif, Aşık Alasgar, Mirza Fatali Ahundzade, Mirza Şefi Vazeh, Celil Memmedguluzade, Mirza Alakbar Sabir, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyli, Hüseyin Cavid, Cafer Cabbarlı, Samad Vurgun, Babek, Acami Nahçıvani, Camshid Nahçıvanski, Mehdi Huseynzade, Hazi Aslanov ve diğer birçok tarihi şahsiyet, Haydar Aliyev tarafından teşvik edilen ve sevilen modern Azerbaycan toplumuna geniş ve kitlesel olarak tanıtılmasında (1969-1982), attığı adımlar, aldığı devlet kararları ve verdiği resmi emirler müstesna ve eşi benzeri olmayan bir role sahipti. 1970'ler ve 1980'ler edebiyatında millî geçmişe ve tarihi hakikate olan ilginin artması, büyük tarihi şahsiyetlerin parlak imgelerinin yaratılması, o dönemdeki büyük liderin kültür politikasının bir sonucu olarak, tarihi zorunluluğun, edebî ve edebiyat dünyasının sağladığı yaratıcı atmosferin bir sonucu olduğu bugün bilinmektedir.

2.Haydar Aliyev'in Azerbaycan şairlerine verdiği değer

Anar'ın "Dade Korkut" kino-destanı ve ondan uyarlanan film, İsa Hüseyinov'un "Mahşer" romanı ve ondan uyarlanan "Nesimi" filmi, Anvar Memmedhanlı'nın "Babek" romanı ve aynı isimli film, Eldar Guliyev'in "Nizami" filmi, " Gabil'in Nesimi" poemi, Farman Karimzade'nin Ş.İ.Hatai'nin karakterini yarattığı "Çaldıran Savaşı", "Hudafarin'in Köprüsü", dilojisi, Mirza İbrahimov'un Nariman Nerimanov'un yaşam yolunu anlatan "Pervane" romanı, İlyas Efendiyev'in "Natevan", "Şeyh Muhammed Hiyabani", Bahtiyar Vahabzade'nin Göytürk İmparatorluğu'nu anlatan "Kendimizi Kesen Kılıç", Nariman Hasanzade'nin "Atabeyler" oyunları, Rafael Hüseyinov'un "Cavidler" vb. onlarca eser gerçekleşen zamanın teması olarak tarihsel belleğin uyanması sonucunda ortaya çıkmış ve çağdaşlarımız büyük tarihsel figürlerin imgeleriyle canlı bir diyaloga girme şansı yakalamıştır.

Haydar Aliyev'in bir zamanlar tarihsel değer verdiği, gereği gibi takdir ettiği ve geniş çapta tanıtmayı başardığı dev tarihi şahsiyetler arasında bugün Haydar Aliyev'in yeri ve imajı açıkça görülmektedir. Bu, her şeyden önce, Büyük Önder'in dahilere yükselttiği ve kendisinin de yetiştirildiği anlayış düzeyidir. Büyük liderin genel olarak Azerbaycan'ın edebiyat, kültür, sosyal ve sanatsal düşünce tarihi konusundaki derin bilgisinden ve ona verdikleri yüksek değerden bahsedenlerin bugün Haydar Aliyev'i bu dahilerle karşılaştırmaları tesadüf değildir. Çok büyük ölçekli tarihi imajını canlandırmaya çalışın.

Nizami Gencevi'nin 840.yıl dönümünü büyük muhalefete rağmen Sovyet ülkesi düzeyinde gerçekleştirmeyi başaran Haydar Aliyev, 1981 yılında "Literaturnaya gazeta"da yayımlanan ve o dönemde büyük yankı uyandırdığını anlatan röportajına Nizami'nin ideallerinin çağdaş bir varisi olarak sesleşen mısralarla nokta koymuştu. "Adalet hakim olsun!" isimli röportajda toplumu ilgilendiren konuların yanı sıra edebiyat ve maneviyatla ilgili meselelere de da özel bir yer ayrılmıştı. Haydar Aliyev, Nizami'nin sekiz asır önce eserlerinde ortaya koyduğu ve ispatladığı birçok manevi ve ahlaki sonuçların, hümanizm ve adalet ilkelerinin bugün hala geçerli olduğunu ve sadece kendi yerli halkına değil, tüm insanlığa hizmet ettiğini göstermiştir (Kerimli., Quliyev, 2009: s. 113).

İmadeddin Nesimi'den söz edilirken Haydar Aliyev'in imajında Nesimi'nin sanatı öne çıkarılıyor: "1972'de bazı çevrelerin şairi 'Türkmenleştirme' girişimlerine rağmen, Haydar Aliyev'in teşebbüsü ve önderliğinde Azerbaycan'da düzenlenen Nesimi kutlamaları büyük hümanist şairin kökeni, hem de yaratıcılığı yönünden daha eski edebi ve kültürel gelenekleriyle ayırt edilen Azerbaycan halkının bir çocuğu olduğunu ve tüm Türkçe konuşan halkların edebiyatlarının gelişmesinde önemli rol oynadığını bir sesle tastik etti" (Kerimli., Quliyev, 2009: s. 117).

Muhammed Fuzuli'den söz ederken Haydar Aliyev, Fuzuli üstünlüğünün koruyucusu ve en yüksek makamın tercümanı olarak nitelenir: "Azerbaycan tarihinde Azerbaycan devletçiliğinin üç zirvesi ölümsüzleşmiştir: Atabaylar, Şirvanşahlar ve Safeviler. Nizami Atabaylar, Hakani ve Nesimi Şirvanşahlar ve Fuzuli Safevilerin dehası idi. Haydar Aliyev adı geçen sanatçılara tam da devlet bağlamında, tarihsellik temelinde değer veriyordu.

Örneğin, O. M.Fuzuli'nin 500. yılını kutlayan Devlet Komisyonu toplantısında söyledi: "*Dahi Fuzuli'nin 500. yıl dönümünün kutlanması büyük bir düşünür ve şairin Azerbaycan halkı ve tüm Türk halklarına, dünya kültürüne hizmetleri için bir övgüdür. Aynı zamanda kültürümüzü ve tarihimizi tanıtmak için de çok elverişli bir fırsattır ve bundan sonuna kadar faydalanmalıyız.*" Nitekim 1994 yılında başlayan ve 20. yüzyılın sonlarına kadar süren Fuzuli'nin jübile olayları, sadece Fuzuli'nin evrensel mirası değil, aynı zamanda ortaçağ Azerbaycan'ının da tarihini tanıttı (Şəmsizadə, 2009: s. 239-240)

Yaşar Garayev, Haydar Aliyev'in bağımsızlık yıllarında basılan kitaplarını değerlendirirken bin yıl önce tarihin derinliklerine dalıyor: "Bir Cumhurbaşkanı olarak bu ciltler Haydar Aliyev'in ilk kitaplarıdır. Devletçilik alanında bu kitaplar bizim asrın (1069) ilk büyük kitabını aklımıza getiriyor. "Mutluluk hakkında ilim" kitabını - "Gutadgu bilig'i". Türk devletçiliği ile ilgili bilgiler dünyaya ilk kez bu kitaptan yayıldı. "İstiklal hakkında ilmi" kitabı! - Önümüzde duran bu beş cildin isimlerine böyle bir izah ve tefsir yapılabilir..." (Qarayev, 1998: s. 132).

3. Haydar Aliyev paraleliğinde olan dühalar

Yakın tarihle karşılaştırıldığında en çok Neriman Nerimanov-Haydar Aliyev paralellğine dikkat çekiliyor: "20. yüzyılda Azerbaycan devletinin varlığının yaklaşık seksen yılı boyunca, halkın manevi zenginliği, dili ve edebiyatı son derece dikkatli bir şekilde ele alınmış ve bu manevi değerlerin geliştirilmesine elbette ki, ilerlemesi ve yayılması için çaba gösterilmesi bakımından, yalnızca iki devlet adamının, tarihte dikkate değer bir rol oynayan iki şahsiyetin adını ikiye katlamak mümkündür. Milletimizin devlet olma ve milli kalkınma tarihi - Neriman Nerimanov ve Haydar Aliyev..." (Kərimli., Quliyev, 2009: s. 196). Tek bir farkla: Haydar Aliyev'in dehası, selefinin yaptığı tarihi hataların üstesinden gelir ve bağımsız Azerbaycan idealini gerçekleştirmeyi başarır: "Azerbaycan'ın hemen hemen tüm halkının ve her şeyden önce rakamlar olduğunu söylemek abartı olmaz. Neriman Nerimanov tipinde Azerbaycan'ın edebiyat ve kültürünün yeni milli lideri vefatından yaklaşık elli yıl sonra Temmuz 1969'da Azerbaycan halkının en büyük oğlu Haydar Aliyev'in şahsında buldular. Bu noktada ancak modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'le buluşturulan Ulu önderin tarihi imajından söz edebiliriz. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine ilişkin konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri konusunda söz açarken demiştir: "*Mustafa Kemal Atatürk, dünyanın en önemli şahsiyetlerinden biridir. O büyük bir devlet adamı ve siyasi figürdür. Türkiye'ye ve tüm Türk dünyasına emsalsiz hizmetleri olmuştur. Onun en büyük hizmeti Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Modern Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün eseridir. Tıpkı modern Azerbaycan'ın Haydar Aliyev'in eseri olduğu gibi...*"

Ulu önderin Türkiye'nin kurtarıcısı Atatürk ile kıyaslanması ilk olarak yazar Anar tarafından 21 Eylül 1993'te Haydar Aliyev'in aydınlarla yaptığı tarihi buluşmanın raporunda yapılmıştır: "Azerbaycan bugün tarihinin en zor günlerini yaşıyor ve diğerleri gibi ben de Haydar Aliyev'de bu zor günlerden kurtulmayı umuyorum. Bu onun liderliğe gelmesiyle ilgili... Tarihi figürleri karşılaştırmak doğru değil ama tarihsel durumlarda belli bir benzerlik var ki, Türkiye'nin en zor günlerinde tarihin içinden çıkmış büyük bir şahsiyet olan Atatürk Türkiye'yi kurtarmış ve geleceğini sağlam demokratik temeller üzerine kurmuştur. Elbette tek elden ses çıkmaz. Ama farklı inançlara sahip siyasi figürlerin ortak çabasına ve aydınların gerçek yardımına dayanan yeni liderliğin Azerbaycan'ı hem kurtaracağına hem de inşa edeceğine inanmak istiyorum..." (Anar, 2009: s. 89-90)

Akademisyen Nizami Caferov, "Türkiye Atatürk'ün, Azerbaycan Haydar Aliyev'in eseridir" adlı kitabında her iki tarihi şahsın milletine, Türk dünyasına ve bütün insanlığa yaptığı hizmetleri geniş bir şekilde yorumlar ve dikkatleri çeker. Yüzyılın tecrübesini içeren tarihsel imgenin kapsamı şöyledir: "Haydar Aliyev'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e karşı takındığı tavır, bir büyük devlet adamını çok takdir etmekle kalmayıp, aynı zamanda mükemmel bir siyasi-ideolojik tarihin oldukça zor imtihanlarından çıkmış uygulama sisteminin (Atatürkçülüğün!) modern çağın hem yerel (Azerbaycan) hem de küresel (dünya çapında) taleplerini değerlendirmesi gibi dikkat çeker. Atatürk Türk milletini ve Türk devletini, Haydar Aliyev ise Azerbaycan milletini ve Azerbaycan devletini kurtarmıştır. Azerbaycan halkı ve Azerbaycan devleti. Ve tarih defalarca ispatlamıştır ki, bir dahinin eseri kendinden sonra gelen başka bir dahinin eserinde daha mükemmel ve daha canlı yorumlanmıştır..." (Cəfərov, 2003: s. 20).

1 Kasım 1999'da Ulu Önder'e Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün verilmesi, bu tarihi paralelliğin meşru bir sonucu olarak değerlendirilmektedir: "Atatürk Barış Ödülü genellikle dünyanın en büyük sosyal ve siyasi şahsiyetlerine verilmektedir. Yani, geniş sosyal ve politik, ideolojik yetenekleri olan, kişilik olarak dünyadaki barış süreçlerini etkileme gücüne sahip olan insanlara... Haydar Aliyev'in çeşitli ölçeklerde önde gelen politikası barış yaratmak, gelecekteki kalkınmayı hayal etmektir. Bu nedenle bu ödül Haydar Aliyev'e asıl amacına uygun olarak verildi" (Cəfərov, 2002: s. 15-17)

Haydar Aliyev'in kişiliğinin çeşitli yönlerden oluşturduğu çağrışımlar, onun adının, imajının ve faaliyetlerinin edebiyatta dünyaca ünlü isimlerle yan yana yerleştirilmesine neden olmuştur. Huseynbala Mirelamov ve Victor Andriyanov, "Öne Çıkan Kişilerin Yaşamları" (JZL) serisinden yayınlanan "Haydar Aliyev" kitabında, Haydar Aliyev'in ikinci kez iktidara gelmesi ve Azerbaycan'ı kurtarması olgusunu General de Gaulle'ün yeniden iktidara gelmesi ve Fransanı kurtarması ile karşılaştırıyor. Fransa tarihi bir krizden: " 1958`cı yılın Mayıs ayında Colombe konağında yalnız yaşayan General de Gaulle, Fransa'nın daveti üzerine Paris'e döndü. 1990`cı yılın Temmuz ayında Azerbaycan'ın daveti üzerine Haydar Aliyev Moskova'daki gariplik hayatından ayrılarak memleketine dönmüştür. Döndüklerinde ikisi de 67 yaşında olmuşlar...Zor günde vatanlarını kurtarmak için dönmüşlerdir. Biri - Fransa'nın birliğini ve bağımsızlığını sağlamak için, diğeri-Azerbaycan'ın bütünlüğünün ve egemenliğinin sağlanması namine..." (Andriyanov., Miræləmov, 2008).

Halk yazarı Anar, "Unutulmaz Buluşmalar" adlı eserinde, Haydar Aliyev'in büyük iradesi, cesareti, zekası ve savaşıma azmi sayesinde "Kremlin esaretinden" kaçmasını ve halkının özgürlüğü için muzaffer yürüyüşünü Napolyon'un kaçışına benzetiyor. sürgünden yüz gün Fransa'da iktidara gelmesi: "Ama mesele şu ki, Haydar Aliyev'in muzaffer dönüşü yüz gün sürmedi, ömrünün sonuna kadar sürdü" (Anar, 2009: s. 85).

Halk yazarı Elçin de 1992'de yazdığı "Dünya Ahiret ekini" adlı makalesinde Haydar Aliyev'i Napolyon'la farklı bir tarihsel bağlamda buluşturur. Elçin, Sovyet dönemine atıfta bulunarak şöyle yazıyor: "Uzun zaman önce, mezuniyet sonrası yıllarda bir yerde okudum ki (görünüşe göre bu, Akademisyen Tarle'nin görüşüdür) ezici devrimler, Jakobenizm ve toplumun lümpenleşmesinin ardından, Napolyon olayı bir 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Fransa'da bir zorunluluk ama bu adamın Korsikalı Bonaparte olması tesadüf. Kişileri karşılaştırmak için değil alıntı yapmak için bu fikirden bahsediyorum.Sanırım öyle görünüyor Azerbaycan'da 28 Nisan'dan sonra, "beysizleştirme"den, kolektifleştirmeden, 37-den sonra, o dönem için Aliyev olayı bir zorunluluk ifadesiydi. tam bağımsızlığı, muhtemelen "Aliyev döneminde" kendini tanıtmaya ve kendini olumlama anlamında bir zorunluluk vardı..." (Elçin, 2005: s. 234).

Tarihin ekstremal durumlarında, Haydar Aliyev'in sanatının ölçeği ve anlamı, Shakespeare'in edebiyattaki duygularıyla karşılaştırılır ve ölçülür: "Ülkelerin ve halkların tarihinde ve kaderinde öyle anlar vardır ki, şiddetli siyasi-askeri durum, sosyo-ekonomik durum ve o zor zamanlarda ortaya çıkan manevi kriz, Shakespeare benzeri "ölüm" veya 20. yüzyılın doksanlı yıllarının başında Azerbaycan böyle gerçek bir soruyla karşı karşıya kaldı ... Azerbaycan halkının ulusal lideri, seçkin bir devlet adamı Haydar Aliyev, tarihin böylesine meşakkatli bir anında, vatanın ve devletin milli kurtuluş görevini yerine getirme ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır.Sadece halk değil, Zaman da bu güçlü devlet adamının iadesini talep etmiştir. Büyük bir devlet adamlığı tecrübesi ve yüksek liderlik yeteneği, siyasi cepheye, zor denemelerle güçlendirilmiş zengin bir siyasi deneyime sahip olan Haydar Aliyev, sorumlu tarihi konumunu Azerbaycan halkının önünde kabul etmiş, büyük kurtarma misyonunu geri dönmeden gerçekleştirmiştir..." (Həbibbəyli, 2013: s. 11-12).

4. Edebiyattaki büyük liderin sanatsal imajı

Haydar Aliyev'in tarihi imajının yorumlanmasından bahsederken şu fikir dikkate değerdir: "Zaman geçtikçe, Azerbaycan topraklarında, Türk dünyasında ve genel olarak dünyada, nesiller bir-birinin yerini aldıkça, her nesil kendi Haydar Aliyev'ine sahip olacak, her nesil kendi Haydar Aliyev'ine kendi bakış açısını verecek, kendi sorunlarına yaklaşacak ve bu dev şahsiyetin çok yönlü faaliyet arenasında kendisini ilgilendiren sorulara cevap bulacaktır.Tıpkı bugün olduğu gibi. Her Azerbaycanlı, kendisini ilgilendiren sorularına cevap almak için Nizami'sine, Fuzuli'sine, Cavid'ine, Mirza Celil'ine, Sabir'ine dönüyor." (Karimli., Guliyev, 2009: s. 92).

Dolayısıyla edebiyat, her şeyden önce konuya yakından, görünen taraftan, doğrudan: "Haydar Aliyev ve edebiyat" düzeyinden yaklaşır. Bu bağlamda AMEA Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü'nün bir grup bilim adamının (Bekir Nabiyev, Yaşar Garayev, Maharram Gasimli, Vilayat Guliyev) hazırladığı kitap (Haydar Aliyev ve Azerbaycan edebiyatı. Bakü, "Elm", 1998) 2009 yılında ise daha gelişmiş versiyonu ile Devlet Ödülü'ne layık görülen "Haydar Aliyev ve Azerbaycan Edebiyatı" adlı kitaptan (Baku, "Şarq-Garb", 2009) söz edilebilir. "Haydar Aliyev Hakkında Çalışmalar" (Bekir Nabiyev), "İstiklal devrinin milli lideri" (Yaşar Garayev), "Haydar Aliyev ve Azerbaycan folkloru" (Maharrem Kasımlı), "Haydar Aliyev ve klasik edebiyat" (Teymur Kerimli, Vilayat Guliyev), "Haydar Aliyev ve Edebi Süreç" (Nikpur Jabbarli), "Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık" (Nizameddin Şemsizade) yazıları, Haydar Aliyev'in vatansever bir devlet adamı olarak milli edebiyatın tanıtımına ve gelişmesine paha biçilmez hizmetini ortaya koyuyor ve aynı zamanda onu ansiklopedik bilgiye sahip bir edebiyat uzmanı ve edebiyatın hamisi olarak sunar.

Belki de edebiyattaki büyük liderin sanatsal imajı şu ya da diğer şekilde yavaş-yavaş kontrol altına alınır ve tarihsel olarak anlaşıldıkça giderek daha net bir şekilde ortaya çıkmaya başlar. 2018 yılında Nizami Gencevi Edebiyat

Enstitüsü akademisyen İsa Habibbeyli tarafından fikir yazarlığı ve genel yayın yönetmenliği (Həbibbəyli, Əlişanoğlu, v.ə.b., 2018) edebiyat çalışmalarımızda sonuç olarak kurgunun sanat eserlerinde deha imgesinin vücut bulmuş hali olan Haydar Aliyev olgusuna karşı takındığı tavır ve tepki sistematik olarak incelenmiştir.

Haydar Aliyev'in şahsiyetindeki azametinin tabii bir merak ve hayranlık uyandırdığı ve bunun en başta şiire yansımaları tesadüf olmadığı kitaptan anlaşılmaktadır. Haydar Aliyev'in faaliyetlerinin çeşitliliği, düşündürücülüğü ve karmaşıklığı çoğu edebi gazeteciliğin ve makale yazımının konusu olmuştur ve en çeşitli yönlerde somutlaştırılmıştır. Haydar Aliyev'in yaşamının ve biyografisinin farklı dönemlerinden olay örgüsüne odaklanan sanatsal nesir, tarihselliğe dikkat etmeyi, olaylardan, halk, toplum nezdinde büyük lider imajını daha dolaylı olarak canlandırmayı tercih etti.

2019 yılında İsa Habibbeyli, Tehran Alişanoğlu, Alizade Asgarli, Elnara Akimova, Aygun Bağirli, Lala Hasanova'nın ortak yazarlıklarıyla "Edebiyatta Haydar Aliyev İmgesi: Tarihsel Gerçeklikten İdeale" monografisinin 2. kitabı yayınlandı (Bakü, "Bilim ve Eğitim"). Araştırmanın devamı olarak yazarlar, Haydar Aliyev'in tarihi imajının edebiyat ortamında, dramaturji ve tiyatrodan, yabancı gazetecilikte, edebiyat araştırmalarında somutlaşmasını takip etmişler ve Haydar Aliyev'in fikir ve ideallerinin günümüzde de devam etmesine ve gelişmesine dikkat etmişlerdir. İlham Aliyev döneminde. Ayrıca akademisyen İsa Habibbeyli, "İlham Aliyev Dönemi" adlı makalesinde İdeal'in gerçekleştirilme yol ve yönlerini ayrı-ayrı ele almıştır. (Əlişanoğlu, 18 iyul, 2019).

Haydar Aliyev hakkında çok fazla tiyatro oyunu çok değildir, ama vardır. Bu durumda Ajdar Ol'un "Canlı Fıkralar, Öyküler" kitabından bir an akla geliyor: (aynı öykü Anar'ın "Unutulmaz Buluşmalar" adlı anı kitabında da geçer). "Bir keresinde, "Uzak Sahiller" filminde Mehdi Hüseyinzade'yi oynayan aktör Nodar Şaşıgoğlu, bir yöreye yaptığı bir gezide Haydar Aliyev ile birlikteydi. Yazar Anar, görüşmelerden birinde bir an olduğunu, Nodar Şaşıgoğlu Haydar Aliyev'e şöyle söylüyor: " yoldaş Aliyev! Lütfen beni koruyun, bir de bakarsınız ki, sizin rolünüzü oynuyorum!" Haydar Aliyev, böyle cevap verir: - "Gerek yok, ben kendi rolümü oynuyorum!" Bu sözlerde büyük bir gerçek var. Mizah Ne kadar onurlu olursa olsun bugün bile Haydar Aliyev'in imajını sahnede canlandırmak dramaturji ve tiyatrodan büyük güç gerektirmektedir.

Halk yaratıcılığının ve folklorunun amacının, gerçek kahramanlar ve tarihsel figürler için evrensel sevgi olduğunu biliyoruz. Sovyet rejimi sırasında, çok az lider ve tarihi şahsiyet, halkın hakkında "neler olup bittiğine" dair hikayeler anlattığı folklorik kahramanlar ola bildi. Haydar Aliyev ile ilgili ilk efsaneler, Elmira Akhundova'nın sözleriyle "en gizemli" teşkilatta Sovyet güvenlik teşkilatlarında çalıştığı gençliğinden itibaren ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Yazar, çok ciltli roman araştırması "Haydar Aliyev: kişilik ve zaman"da bu noktaya dikkat çekiyor: "Haydar Aliyev'in devlet güvenliğindeki çalışmaları hakkında sansasyonel ama aslında efsanevi birçok hikaye duyma ve okuma fırsatım oldu. Belki de öyle olmalı: tüm önde gelen şahsiyetlerin hayatı efsanelerle örtülü, söylentilerle dolu, özellikle de kişilik Sovyetler Birliği'nin en kapalı ve gizemli örgütünde general rütbesine yükselebilmişse..." Romanda bir takım olağandışı maceralara atıfta bulunan yazar, tüm bunların gerçekten de Haydar Aliyev'in Devlet Güvenlik Komitesi saflarındaki efsanevi faaliyetinden kaynaklandığını tespit ediyor. Halkın düşüncesi, profesyonel, vatansever ve milliyetçi olarak "gizemli bir örgütte" çalışan bir kahraman imajını yaratır.

Haydar Aliyev'in halk arasındaki efsanevi imajı, onun cumhuriyeti daha geniş ölçekte yönetmeye başladığı, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi birinci sekreteri seçildiği zamandan beri yayılıyor. Elmira Akhundova roman-incelemesinde Haydar Aliyev'in o dönemde halk arasında büyük yankı uyandıran "şah abbassayağı" derviş gezilerine dikkat çeker. Anar'ın "Şahsiyetin miqyası" adlı yazısında da aynı hikâyeye yer verilir: "Başlangıçta pek çok kimse tarafından tanınmayan Haydar Aliyev, Merkez Komite sekreteri seçildikten sonra "Şah Abbassayağı terki-libas" olarak pazarları, dükkanları gezerek, hukuksuzlukları, usulsüzlükleri kendi gözleriyle gözlemledi ve suçluyu anında cezalandırdı. Ve bu tür gerçekler, halk arasında yeni adil bir liderin göreve geleceği ve her türlü adaletsizliği ortadan kaldıracacağı yönündeki söylentilerin yaygınlaşmasına neden oldu. ..."

Mevlud Süleymanlı, "Kırk Yılın Yedi Buluşması" adlı hatıratında Haydar Aliyev'in ağızdan ağza imajının yaratılmasına örnekler verir. Bunlardan biri Azerbaycan diliyle ilgili: "Hatırlıyorum, 70'li yılların ortalarıydı, Nevruz bayramının arifesinde, gencinden yaşlısına herkes Şih sahil bölgesine ağaç dikmek için dışarı çıkmıştı. Yazarlar Birliğinin ağaç ekmek için ayrıca bir alanı vardı. Haydar Aliyev bölgeleri dolaştı insanlarla tanıştı ve sonunda yazarların yanına geldi. Her zamanki gibi samimiydi büyüklerle şakalaştı gençlerle ilgilendi Şair Gabil yine seçkindi kendine özgü özgünlüğüyle: "- yoldaş Aliyev, Azerbaycan dilinde çok güzel konuşuyorsunuz!" Haydar Aliyev hafifçe güldü ve şöyle dedi: "-Gabil, Rusçayı iyi konuşmama neden şaşırıyorsun, Azerice konuşmama mı şaşırırdın? Bu dil benim ana dilim, bu dili bilmeliyim! Hepimiz de öyle". Bu söz, bu fikir orada alkışlarla karşılandı... Ama orada bitmedi, birçoğumuzun haberi olmadan, bu söz, bu fikir kendi küçük kanalından çıktı. Uzun zamandır milli eğitimimizde... Şu da bir gerçek ki, kısa bir süre önce üst kademelerde Azerice hiç konuşulmuyordu, Rusçayı az bilenleri işe almıyorlardı, onu hor görüyorlardı, vs. Haydar Aliyev'in sıradan bir göç gününde söylenen bu söz,

bu fikri ve faaliyeti ana dilimize olan soğuk tavrı değiştirmiş ve konuşmaya hevesli kalabalığın oluşması engellenmiştir..."

Böylece milli halk törenlerinin korunması ve giderek yaygınlaşması Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı dönemine de denk gelmektedir. Mevlüt Süleymanlı şöyle yazıyor: "Rahmetli Resul Rıza söylerdi ki, (Anar'ın anlattıklarından) Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Haydar Aliyev'in resepsiyonundaydım... Nevruz tatili ile ilgili düşüncelerimi dile getirdim. Bana dedi ki: "Rasul hocam bizim eve gidelim bakalım Nevruz tatili sizde mi iyi geçiyor bizde mi? Aydınlarımız Nevruz'u benim emrimle kutlayacaklarsa hiç iyi değil... Gönüllerini istedikleri gibi geçirsinler." O zaman 70'li yılların başları idi, Bahar bayramımız tohumlarıyla evlerden çıktı, uzaklı yakınlı yurdumuzu dolaştı.

Haydar Aliyev'in imajını somutlaştıran sözlü hikayeler, elbette Sovyet rejiminde yazıya geçirilemezdi. Bağımsızlık döneminde ilk kez yazar Ajdar Ol inisiyatif alarak bu öykülerden bazılarını "Bilgelik Anları" (1996) adı altında yayımlamış, bir yıl sonra iyileştirip "Bilgelik" (1998) adıyla yeniden yayımlar "Yaşayan Fıkralar, Hikâyeler, Deyimler" (2015) adlı kitabına da dahil eder.

5. Folklorunda Haydar Aliyev

Milletin Ulu önder sevgisinin bir gerçeği olan "Yaşayan Fıkralar, Hikâyeler, Deyişler" aynı zamanda yazılı edebiyat ve sanatsal nesir örneğidir. Yazarın sanatı, Haydar Aliyev'in imajının dürüst, gerçekliğe ve tarihi gerçeklere tam uygun olarak yansıtılmasında önemli rol oynamaktadır. Haydar Aliyev'in hayatı anlamlı hikayelerle dolu. Ajdar Ol diyor ki: Her hikâyeyi yazmak mümkün değil; Fıkra türü özlü, anlamlı olmalı ve bolca mizah taşımalıdır. Haydar Aliyev burada ana konuşmacı, hikâyeyi bitirmeli ve tabii ki ani mizahıyla okuyucuyu düşündürmelidir. Haydar Aliyev'in hayatının farklı anlarını şu veya bu açıdan öne çıkararak canlı anekdotlar, hikâyeler ve sözler gerçek bir hikmet tezahürü ve halk kahkahası edebiyatına bir katkıdır.

Ulu önderin ilk biyografileri dahi şahsiyyetinin hayatını, zengin və nəhəng fəaliyyətini araşdırmış və məhz bədii-sənədli janrdə qələmə almışlar. Heydər Əliyevin tarixi obrazını əks etdirməklə birgə, ilk bədii obrazını da həmin əsərlər bizə təqdim edir. Söhbət Viktor Andriyanov və Hüseynbala Mirələmovun "Görkəmli adamların həyatı" biyografik silsiləsindən çap olunmuş "Heydər Əliyev" (2008) və Elmira Axundovanın altı cildə, irihəcmli "Heydər Əliyev: şəxsiyyət və zaman" (2007-2013) kitablarından gedir. Hər iki əsər rus və Azərbaycan dillərində böyük tirajla nəşr olunaraq geniş maraq və rəğbətlə qarşılanmışdır. Elmira Axundovanın altı cildliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək, Heydər Əliyev mükafatına layiq görülmüşdür.

Büyük liderin ilk biyografi yazarları, dehanın hayatını, zengin ve muazzam faaliyetlerini incelediler ve bunu edebi-belgesel türünde yazdılar. Bu eserler Haydar Aliyev'in tarihi imajını yansıtmakla birlikte onun ilk sanatsal imajını bizlere sunmaktadır. Viktor Andriyanov ve Hüseynbala Mirelamov'un "Önemli Kişilerin Hayatı" biyografik serisinden yayınlanan "Haydar Aliyev" (2008) ve altı ciltlik, büyük ciltli "Haydar Aliyev: Kişilik ve Zaman" (2007-) hakkında konuşuyoruz. 2013) Elmira Akhundova tarafından. Her iki eser de büyük bir tirajla Rusça ve Azerice olarak yayınlandı ve geniş ilgi ve sempati gördü. Elmira Akhundova'nın altı cildi Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından çok beğenildi ve Haydar Aliyev Ödülü'ne layık görüldü.

Her iki eserde de Haydar Aliyev'in imajı geniş bir zaman ve tarih bağlamında, hayatının farklı evrelerinde vurgulanır: çocukluk ve gençlik, Devlet Güvenlik Komitesi'ndeki faaliyeti (1944-1969), Azerbaycan Sovyet Sosyalist Partisi'nin liderliği. Cumhuriyet, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin (1969-1982) ilk sekreteri olarak görev yaptı ve merkezi güce yükseldiğinde - Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Sov.İKP MK) Merkez Komitesi Siyasi Bürosu üyesi ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun ilk başkan yardımcılığı (1982-1987), Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Anavatan'a dönüş (1987-1990), ulusal bağımsızlık hareketinin Nahçıvan dönemi (1990-1993), Kefaret misyonu ve Bağımsız Azerbaycan'ın kurucusu olarak (1993-2003) - kapsamlı materyaller, belgeler, yaşayan tanıkların ve anıların dili, aynı zamanda yüksek fikir-sanat ustalığı, keskin yazar gözlemi, genelleme yeteneği, betimleme ve somutlaştırmadaki ustalık, derin analizler ve yorumlarla okuyucunun sürekli ilgisini canlı tutan sanatsal bir üslupla sunuluyor.

1990'ların çetin sosyo-politik hayatını, bağımsızlık yolunun ağırlığını ve çelişkilerini yansıtan bir takım edebî eserlerde - Sabir Rüstəmhanlı'nın "Hatai Yurdu" romanı, Agil Abbas'ın "Üzeyir Hacıbəyov çadırdə doğulamaz" öyküsü, Afag Mesud'un "Dahi" hikayesinde Haydar Aliyev'in tarihi imajını görüyoruz. Türler arasında sanat dedektifi Haydar Aliyev ile Cengiz Abdullayev, Elmira Akhundova ve İsa Necefov'un siyasi dedektiflerinin halkın hayatındaki karmaşık ve zor dönemleri ele alması çok ilginçtir.

Tarihsel olarak, Haydar Aliyev'in imajı, sanatsal nesirde bir kurtarma görevi olan bir kurtarıcı olarak sunulur ve yorumlanır. Ayrıca üç özelliğe, üç noktada:

1) Haydar Aliyev, henüz devlet güvenliği alanında çalışırken, halkın kurtarıcısı olarak hareket ediyor; birkaç milli fikirli genci korur, onları tutuklanmaktan ve ölümden kurtarır; onu muhaliflikten uzaklaştırır ve ulusal inşa süreçlerine yönlendirir. Elmira Akhundova'nın "Haydar Aliyev: Kişilik ve Zaman", Anar'ın "Unutulmaz Karşılaşmalar", Hüseyinbala Miralamov'un "Utanç", Ajdar Ol'un "Canlı Fıkralar, Hikâyeler, Değişler", özellikle Tofig Abdi'nin "Darbe" anlatısı ve Mevlüt Süleymanlı'nın "Yedi Kırk Yıl" bu görüntünün detayları anılarına yansdı.

2) Cumhuriyetin kurtarıcısı Sovyet Azerbaycan'ın imajı. 1969-1982 yıllarında Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerden biri olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başına geçen Haydar Aliyev, liderliği sırasında Azerbaycan'ın ekonomisi, sanayisi, tarımı, bilim ve kültürü, edebiyatı ve güzel sanatları gelişmiş, kamu ve milli Bu dönemde insanların bilinç düzeyi artmış, modern dünya düzeyine yükselmiştir. Ama ilginçtir ki Haydar Aliyev o dönemden itibaren literatürde bir komünist lider, partokrat bir yetkili ya da bir "Moskova elçisi" olarak değil, bir muhalif olarak anılmıştır. Belki de burada gizli bir kanun vardır. Ajdar Ol'un "Yaşayan Fıkralar, Öyküler, Değişler" adlı kitabı öyle bir "gerçek öykü" içeriyor ki: "10. Yazarlar Kongresi'nde konuşan Haydar Aliyev, Sovyet döneminde Azerbaycan yazarlarının cesaretinden söz etti ve şöyle dedi: "Aslında siz o dönem hepimiz dissident olmuştunuz. Yazar Anar ayağa kalktı ve özür dileyerek Haydar Aliyev'in görüşüne katıldı: "Sayın Cumhurbaşkanı, bir keresinde konuşmanızda benim Sovyet döneminin en büyük muhalifi olduğumu söylemişsiniz. Haydar Aliyev, Anar'ın sözlerini memnuniyetle onayladı: "Bu doğru! O zamanlar Komünist Parti içindeki en büyük dissident bendim!"

Anar, Elmira Akhundova, Viktor Andriyanov ve Huseynbala Mirelamov, Haydar Aliyev'in tarihi misyonunu, hayatın ve toplumun her alanında gerçekleştirdiği devrimci reformlar nedeniyle "kurtarıcı" imajı olan cumhuriyetin başı olarak nitelendirdiler. Şimdiye kadar, devlet güvenliği saflarındaki faaliyeti ulusal insanın kurtuluşunu hedefliyorsa, bu sefer daha geniş bir ölçekte - ataletten, durgunluktan muzdarip olan cumhuriyetin, ülkenin kurtuluşuna yöneliktir. Vidadi Babanlı'nın "Unutmadığım Günler"inde, İsa Hüseyinov'un "Hayatımdan Sayfalar"ında, Anar, Elçin, Magsud İbrahimbeyov, Mark Verkhovski'nin anılarında, vb. Haydar Aliyev'in çizgileri yakından müşahideler esasında kaleme alınmıştır.

3) Son olarak milletin, halkın, bağımsız devletimizin kurtarıcı imajı. Bu görüntü bazen bir anda onlarca sanat eserinin içinden geçer. Yazarların bahsedildiği üzere dönemin olaylarını sadece kurmaca-belgesel nesir türünde değil polisyeye türünde de ele almaları ilginçtir, Elmira Akhundova ve İsa Necefov'un "Naşirin Ölümü" (2000), İsa Necefov'un "Gece yarısı qet!" adlı eseri (2000), Elmira Akhundova'nın "Cam Saray" (2007) siyasi dedektifleri, Cengiz Abdullayev'in "Kanın Üç Rengi" (2001) detektiv romanı yaranmıştır. 1990'ların başı, Azerbaycan halkının bağımsızlık için verdiği şanlı özgürlük mücadelesiyle birlikte, belki de şaşırtıcı olmayacak şekilde, siyasi iktidar entrikalarıyla karakterize edilen tarihimizin en dramatik dönemidir. Bahsedilen eserler polisyeye türünde yazılmış olsa da tamamen tarihsel materyallere dayanmaktadır; sanatsal tahayyül burada esas olarak yazarın ustalığı ve sanatı açısından kendini gösterir.

Adı geçen romanlar, şu ve ya digger bir hacimde Haydar Aliyev'in imajını içerir. Yazarlar tarihsel olarak bilinen gerçekleri çevirmeyi başardılar - devletin bağımsızlığından sonra Azerbaycan halkı iç çelişkiler ve dış baskılar sonucunda neredeyse onu kaybediyordu, büyük lider siyasi arenaya geri döndü, kurtarma görevini omuzlarına aldı dev bir Atlantisli gibi, bağımsız Azerbaycan'ın kaderini sanatsal nesir gerçeğine karar verdiler, bağımsızlığın kolay kazanılmadığı, en çok Haydar Aliyev'in dehasına ve sevgisine, "Haydar - Halk" sevgisine borçlu olduğumuz fikrini aşılamaı başardılar.

Kurtuluş döneminde yaratılan, adı anılan ve anılmayan onlarca eserdeki büyük lider imajı, kurtarma göreviyle birlikte ulusal bir lider, büyük bir devlet adamı ve siyasetçi, modern, bağımsız Azerbaycan devletinin mimarı, Azerbaycan, kültür ve toplum kurucusu, milli maneviyatın koruyucusu, edebiyat ve sanat uzmanı, büyük ve parlak bir insan, büyük bir şahsiyet, en büyük Azerbaycanlı vb. Literatür, çok yönlü, çok yönlü, evrensel niteliklerin birliğini içeren Haydar Aliyev imajının bütünlüğünü sunmaya çalıştı.

Halk yazarı Anar, Aralık 2003'te yazdığı "Galib geldi, Galib gitti" adlı veda yazısında büyük liderin yaşam yolunu ve uzun yaşamının destanını gösterebilecek özlü bir imge-ifade kullanır - Galib! "Dünyaya bir fatih olarak geldi, dünyayı bir fatih olarak terk etti..." Yazarın doğru bir şekilde algıladığı bu imge, Haydar Aliyev'in bir kişi, bir kişilik olarak tarihsel faaliyetinin ana başarılarını, sonuçlarını içermektedir. Biyografisinin tüm evrelerinde, dönemlerinde ve noktalarında bir olgu olarak görülür ve Ulu Önder hakkında yazılan tüm eserlerde bulunur. Biyografi yazarları, Haydar Aliyev'i yaşam tarihinin her aşamasında bir kazanan olarak görüyor ve yazıyor.

Tüm bu niteliklere ek olarak, Haydar Aliyev'i fenomen yapanın büyük sevgisi olduğunu söylemeye gerek yok - yaşam sevgisi, insan sevgisi, millet sevgisi! bilgi, bilim, kültür, insanlık sevgisi!

Anar şöyle yazar: "Haydar Aliyev, belki asırda bir, her millete nasip olmuş bir mükâfat, nadide bir şahsiyettir. Ölümüyle de zafer kazandı. Kim ne derse desin, ne yazsın, kazandı, galip ayrıldı".

Yeni yüzyılın ilk örneklerinin ve eserin kahramanının kurmaca-belgesel türünde ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Viktor Andriyanov ve Huseynbala Mirelamov'un "Önemli Kişilerin Hayatı" serisinden "İlham Aliyev" (2007), Elmira Akhundova'nın "İlham Aliyev. yüzyılın kahramanı karşısında, 21. yüzyılda ses getiren ve modernleşen Azerbaycan'ı görmeyi sağlar. Bu aynı zamanda Haydar Aliyev'in fikirlerinin gerçeği ve zaferidir. (Əlişanoğlu, 19 may, 2018).

H. Aliyev ile ilgili tiyatro oyunlarının da yaratıldığını da belirtmek gerekir. Birçoğu yok. Hidayet'in "Buradan Bin Atlı Geçti", Ağşin Babayev'in "Kurtarıcı", Adil Babayev'in "Köroğlu'nun Çenlibel'e Dönüşü", İftihar Piriyev'in "Kurtuluş Destanı" gibi oyunlarında Haydar Aliyev imgesi canlanmış. Bu anlamda Sohrab Tahir, Nariman Hasanzade, Fikret Goca, Mirvarid Dilbazi, Nabi Hazri, Qabil, Cabir Nevruz, Refik Zaka Handan, Hüseyin Kurdoğlu, Mastan Güner, Sayavuş Mammadzade, Musa Urudu, Vahid Aziz, Baba Veziroğlu, Vagif isimleri yer almaktadır. Bahmanlı, Ali Reza Halafli, Yusif Nagmekar, Agafar Hasanlı, Vugar Ahmed, Oğtay Rza, Hanim İsmayilgiz, Elman Habib, Ramiz Mammadzadeh, Ramiz Haydar, Ramiz Duygun, Elhan Zal Garahanlı dehaya şiirsel örnekler ayırdı.

Tanınmış edebiyat eleştirmeni Asad Cihangir, H. Aliyev'in imajının bedii publisistik edebiyat gazeteciliği türüne yansıdığına inanıyor. Haydar Aliyev imgesinin canlandırıldığı sanat eserleri arasında Zalimhan Yagub'un "Sonsuzluk Destanı" adlı şiiri özel bir yere sahiptir. "Sonsuzluk Destanı" hacmi ve sanatsal kalitesi nedeniyle Azerbaycan edebiyatında Haydar Aliyev'e ithaf edilen eserlerin en iyisi olarak kabul edilmelidir. Bu çalışmada Haydar Aliyev ile birlikte İlham Aliyev hakkında bir destan oluşturulmuştur. Bu ikisi birlikte bir dioloji türü olan "İki Yaşam Destanı" olarak adlandırılır. Daha sonra şair Ramiz Duygun da Haydar Aliyev'e bir şiir ithaf etmiş ve bu eserde ulu önderin kalp ameliyatı konuları sanatsal bir dille ifade edilmiştir. "Aynı zamanda edebiyatçı, gazetecilik ve hatıratın bir nesir dalı olmasına rağmen roman, hikâye ve hikâye türlerinde Haydar Aliyev imajının henüz oluşmadığına inanmaktadır. A.Cihangir'in "Muhteşem Bir Mektup" başlıklı kapsamlı makalesi, Haydar Aliyev'in çocukluğundan Azerbaycan'ın ilk liderliğine, Kremlin'e davetine ve halkının kurtarıcısı olarak ülkemize dönüşüne kadar olan anları anlatıyor.

SONUÇ

Haydar Aliyev hakkında yapılan her araştırmanın sonunda bir kez daha şahit oluyoruz ki, bu dehanın hayatı ve yaratıcılığı ne kadar araştırılırsa araştırılsın, her zaman araştırmaya ihtiyaç vardır. Genelde kişiliğin tarihi yarattığı söylenir ama Haydar Aliyev'in kişiliğinin kendisi tarihi yarattı. Ve bu tarih gelecek nesiller tarafından araştırılacak ve incelenecektir.

KAYNAKÇA

1. Anar, Unudulmaz görüşlər. Bakı, Təhsil, 2009, s. 85.
2. Elçin, Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, 6-cı cild, Bakı, Çinar-Çap, 2005, s. 234.
3. Gülnar Səma. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. 16 may 2021. artkaspi.az.
4. İsa Həbibbəyli, Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan, "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2013, s. 6.
5. İsa Həbibbəyli, Tehran Əlişanoğlu, Əlizadə Əsgərli, Elnarə Akimova, Aygün Bağırılı, Lalə Həsənova. Ədəbiyyatda Heydər Əliyev obrazı: tarixi gerçəklikdən ideala. Bakı, "Elm və təhsil", 2018.
6. Nizaməddin Şəmsizadə, Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq // Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, s. 239-240.
7. Nizami Cəfərov, Türkiyə Atatürkün, Azərbaycan Heydər Əliyevin əsəridir. Bakı, AzAtaM, 2002, s. 15-17.
8. Nizami Cəfərov. Azərbaycan Atatürkçülüüyü, yaxud Heydər Əliyev Atatürk haqqında. - Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin Bülleteni, Bakı, AzAtaM, 2003, yaz. s. 20.
9. Tehran Əlişanoğlu. Heydər Əliyev obrazı folklorlarda və bədii nərsdə. Ədəbiyyat qəzeti, 19 may, 2018-ci il.
10. Tehran Əlişanoğlu. Heydər Əliyevin tarixi obrazı və ədəbiyyat. "525-ci" qəzet, 18 iyul, 2019-cu il.
11. Teymur Kərimli, Vilayət Quliyev, Heydər Əliyev və klassik ədəbiyyat // Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, s. 113.
12. Viktor Andriyanov, Hüseynbala Mirələmov, Heydər Əliyev. Bakı, "Nurlan", 2008.
13. Yaşar Qarayev, Müstəqillik dövrünün milli öndəri // Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, "Elm", 1998, s. 132